

Ομιλία του Ιστορικού και Λέκτορα του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Βαγγέλη Καραμανωλάκη

Αγαπητές φίλες και φίλοι θα ήθελα εκ μέρους του Διοικητικού Συμβουλίου των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) να εκφράσω τη χαρά μου για τη σημερινή εκδήλωση, απότοκο μιας απρόσκοπτης δίχρονης συνεργασίας. Μιάς συνεργασίας, η οποία πρόσφερε σημαντικά έως τώρα αποτελέσματα, τα ανέλυσε ήδη η κυρία Χριστοφιδάκη, αντάξια της ιστορίας και του κύρους ενός συλλόγου, όπως ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών.

Σταθερός άξονας της λειτουργίας των ΑΣΚΙ, εδώ και περισσότερα από 20 χρόνια, είναι η συγκέντρωση, συντήρηση και αξιοποίηση του αρχαιακού και έντυπου υλικού, που αναφέρεται στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, η επιστημονική αξιοποίησή του και η ελεύθερη διάθεσή του στους ερευνητές και στο ενδιαφερόμενο κοινό. Σε αυτό το πλαίσιο, το ενδιαφέρον μας για μια συνεργασία με το Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών για την ψηφιοποίηση και τεκμηρίωση των πρακτικών του Διοικητικού του

Συμβουλίου του, καθώς και άλλων τεκμηρίων από την ιστορία του, ήταν ιδιαίτερα έντονο. Όχι μόνο για τη διάσωση ενός μοναδικού τεκμηριωτικού πλούτου, ούτε καν για την συμπλήρωση των κενών της ιστορίας του Συλλόγου, όσο κυρίως για την ανάδειξη μιας ιστορικής πηγής, η οποία θα μπορούσε να προσφέρει βασικές ψηφίδες στην ανάδειξη της συμβολής του δικηγορικού σώματος στο πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι στον 20ό αιώνα.

Θα παραβίαζα ανοιχτές θύρες, εάν μπροστά σε ένα ακροατήριο όπως το σημερινό επέμενα στη σημασία της παρουσίας των δικηγόρων στη δημόσια ζωή από τις πρώτες ημέρες του ελληνικού βασιλείου. Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, όταν η Νομική συγκεντρώνει την πλειοψηφία των φοιτητών έναντι των υπολοίπων σχολών του μοναδικού πανεπιστημίου της χώρας, οι απόφοιτοί της στελεχώνουν τον κρατικό μηχανισμό και την ιδιωτική σφαίρα εργασίας. Ανάμεσά τους οι δικηγόροι, και ιδιαίτερα εκείνοι της νεαρής πρωτεύουσας, εμφανίζονται δυναμικά στο προσκήνιο συγκροτώντας την εμπροσθοφυλακή της ανερχόμενης αστικής τάξης και περιστοιχίζοντας την πολιτική εξουσία. Παρόλα αυτά, όμως, όπως έχει ήδη επισημάνει η Λύντια Τρίχα στο εξαιρετικό βιβλίο της για το δικηγορικό επάγγελμα στον 19^ο αιώνα, οι δικηγόροι από πολύ νωρίς αντιμετώπισαν κατά την άσκηση του επαγγέλματός τους ποικίλα προβλήματα: ο μεγάλος αριθμός τους, η άνιση κατανομή της πελατείας, η άσκηση δικηγορίας από τους βουλευτές, η έλλειψη καταλλήλων δικαστικών αιθουσών, η απαξιοτική συμπεριφορά κάποιων δικαστών και η καθυστέρηση της εκδίκασης των υποθέσεων και της έκδοσης των αποφάσεων ήταν ορισμένα από αυτά.

Η ιδέα της δημιουργίας ενός δικηγορικού συλλόγου αποτέλεσε μια από τις βασικές προτάσεις για την επίλυση των συγκεκριμένων προβλημάτων. Από την πρώτη στιγμή που υπήρξε η συνταγματική ρήτρα για τη δημιουργία τέτοιων συσσωματώσεων, το 1864, ενδεικτικών της νέας κοινωνίας πολιτών που δημιουργούσαν οι ανερχόμενοι αστοί, οι λιγστοί δικηγόροι και ιδιαίτερα της Αθήνας προχώρησαν στη δημιουργία βραχύβιων συλλόγων. Το προσωποπαγές αυτών των ομάδων, οι προσωπικές φιλοδοξίες των μελών τους, οι οικονομικές δυσχέρειες και κυρίως η ανάγκη να υπάρξουν συσσωματώσεις που να εκφράζουν το σύνολο των δικηγόρων, οδήγησε τελικά στη νομοθετική ρύθμιση της ίδρυσής τους. Τον Φεβρουάριο του 1909 δημιουργήθηκε ο πρώτος δικηγορικός σύλλογος, αυτός της Αθήνας, ο οποίος προχώρησε και στην εκλογή από τα μέλη του, του πρώτου Διοικητικού του Συμβουλίου. Ψήφισαν, σύμφωνα και πάλι με την έρευνα της Τρίχα, 616 δικηγόροι και πρόεδρος εξελέγη ένας από τους διαπρεπέστερους νομικούς της εποχής του, ο Κωνσταντίνος Εσσλιν.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα έως σήμερα, ξεπερνώντας τον ένα αιώνα ζωής, ο Σύλλογος λειτούργησε αδιάλειπτα, διαμορφώνοντας τη φυσιογνωμία του στο πλαίσιο της εξέλιξης του νομικού πολιτισμού της χώρας και σύμφωνα με τις πολιτικές και κοινωνικές συγκυρίες. Η φυσιογνωμία αυτή αποτυπώνεται στα πρακτικά του Διοικητικού του Συμβουλίου αναδεικνύοντας την πολυμέρεια και την πολυσυλλεκτικότητα του δικηγορικού σώματος, αλλά και τις πολλαπλές διαδρομές του μέσα στο χρόνο. Ξεκίνησε από ένα ολιγάριθμο σώμα ανδρών, με σημαντική ήδη επαγγελματική εμπειρία στις αρχές του 20ού αιώνα. Από τη δεκαετία του 1950 και μετά συμμετείχαν όλο και πιο ενεργά οι γυναίκες δικηγόροι, οι οποίες διεκδίκησαν και πέτυχαν σταδιακά την άρση των ανισοτήτων που αφορούσαν την άσκηση των καθηκόντων τους. Σήμερα ο ΔΣΑ εκπροσωπεί δεκάδες χιλιάδες δικηγόρους, οι οποίοι συνωστίζονται στα αθηναϊκά δικαστήρια. Από τα πρώτα γραφεία στις αίθουσες του Πρωτοδικείου της Αθήνας στα ιδιόκτητα κτίρια των οδών Ακαδημίας και Μαυρομιχάλη, ο Σύλλογος διεύρυνε την παρουσία του -όπως άλλωστε επεκτάθηκε

και η παρουσία των δικηγόρων σε πολλαπλές πλευρές της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής- και ισχυροποίησε την παρουσία του, διατηρώντας καίριο θεσμικό ρόλο στην αναπαραγωγή και εκπαίδευση των μελών του.

Μέσα από τις σελίδες των Πρακτικών αποτυπώνεται η διαρκής σχέση του Συλλόγου με την εκτελεστική και δικαστική εξουσία. Επισκέψεις στον βασιλιά, στον πρωθυπουργό, στους υπουργούς δικαιοσύνης, ανταλλαγές απόψεων, ενημέρωση για τα όσα αφορούν τους δικηγόρους, από ένα σώμα το οποίο τα πρώτα ειδικά χρόνια λειτούργησε ως σύμβουλος της εκτελεστικής εξουσίας και συνέβαλε στη διαμόρφωση της νομοθεσίας. Παράλληλα συμμετείχε στην επιλογή και προαγωγή του δικαστικού προσωπικού, κάποτε και στις πιο υψηλές βαθμίδες του. Μέλη του έλαβαν μέρος στην διοίκηση σημαντικών θεσμών, ιδρυμάτων, συλλόγων, αλλά και στην τοπική αυτοδιοίκηση, όπως λ.χ. στο Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Αθηναίων. Πολλοί επιφανείς εκπρόσωποί του, ανάμεσά τους και μέλη του Διοικητικού του Συμβουλίου συμμετείχαν στην πολιτική κοινότητα καταλαμβάνοντας σημαίνουσες κυβερνητικές θέσεις.

Το επιστημονικό κύρος του Συλλόγου, η αριθμητική του δύναμη, οι καίριες λειτουργίες των δικηγόρων σε μια αναπτυσσόμενη κοινωνία όπως η ελληνική στον 20ό αιώνα, του επέτρεψαν όπως σε ελάχιστες αντίστοιχες συσσωματώσεις να διατυπώσει έναν δημόσιο λόγο με βαρύνουσα σημασία για την κοινή γνώμη. Σημειώνουμε ενδεικτικά τις θέσεις του για εθνικά ζητήματα, όπως το Κυπριακό, όπου πρωτοστάτησε στη διεθνοποίηση του θέματος μέσα από την συζήτησή του σε διεθνή νομικά συνέδρια και ενώσεις, αλλά και με την ενεργητική συμμετοχή των μελών του σε συλλαλητήρια και δυναμικές εκδηλώσεις που συντάραξαν την Αθήνα ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1950.

Παράλληλα ο Σύλλογος διατύπωσε ενεργητικά τις θέσεις του και για μείζονα ζητήματα της πολιτικής και κοινωνικής επικαιρότητας, ερχόμενος κάποτε και σε αντιπαράθεση και με την εκτελεστική εξουσία. Σημειώνουμε ενδεικτικά την αντίθεσή του προς το βενιζελικό στρατόπεδο, στον Εθνικό Διχασμό και στις δεκαετίες που ακολούθησαν, η οποία συνοδεύτηκε από τη σταθερή στήριξη των φιλοβασιλικών δυνάμεων, απόρροια του ολιγομελούς σώματος των δικηγόρων της Αθήνας την περίοδο εκείνη, μιας κλειστής επαγγελματικής και επιστημονικής ελίτ. Από το 1950, και ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1960, ο Σύλλογος, σε μια παράδοση που σταδιακά συγκροτείται προάσπισης των ατομικών ελευθεριών, των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων -η οποία φτάνει λαμπρή έως τις μέρες μας-, παρεμβαίνει διεκδικώντας την ορθή απονομή της δικαιοσύνης, την τήρηση των κανόνων δικαίου. Σημειώνουμε ενδεικτικά το ζήτημα των εκτοπίσεων αλλά και των δικών περί κατασκοπείας, της ετεροδικίας του προσωπικού των Αμερικάνικων βάσεων στην Ελλάδα, των δικαιωμάτων των πολιτικών κρατουμένων. Παράλληλα ο Σύλλογος επενέβη σε μια σειρά από δίκες, όπως στη δίκη των Αεροπόρων το 1953, ζητώντας τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων και των δικηγόρων τους.

Τα όρια αυτής της σχέσης υπήρξαν ορατά. Σε περιόδους γενικότερης πολιτικής αστάθειας η εκτελεστική εξουσία επενέβη στη διοίκηση του Συλλόγου, καθορίζοντας τη λειτουργία του. Επισημαίνουμε το διορισμό της διοίκησης του ΔΣΑ την περίοδο 1936-1944 από το μεταξικό καθεστώς και τις κατοχικές κυβερνήσεις και το 1967-1974 από τη δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου. Από την άλλη πλευρά και η ίδια η διοίκηση του Συλλόγου αποτέλεσε αντικείμενο αντιπαράθεσης, η διεκδίκησή της από αντίπαλες συνδικαλιστικές παρατάξεις συνδέθηκε μέσα στο χρόνο με ευρύτερα πολιτικά και ιδεολογικά προτάγματα.

Επιστημονικό και επαγγελματικό σωματείο παράλληλα, ο Σύλλογος αφιέρωσε το σημαντικότερο τμήμα της δράσης του στην προάσπιση των εργασιακών

δικαιωμάτων των μελών του. Μέσα από τις σελίδες των πρακτικών του Διοικητικού του Συμβουλίου διαφαίνονται τα προβλήματα άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος, τα οποία παρόλο που μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο εμφανίζονται σε μεγάλο βαθμό διαχρονικά. Ο συνεχώς αυξανόμενος αριθμός των δικηγόρων, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1950, η είσοδος στο επάγγελμα συνταξιούχων άλλων κλάδων, η πολυθεσία, επαναφέρει συνεχώς, στις συνεδριάσεις, το ζήτημα του ελέγχου και της εκκαθάρισης του Μητρώου του Συλλόγου, καθώς επίσης και την πιθανότητα θέσπισης *numerous clausus* στον κλάδο.

Η ανάπτυξη του δικηγορικού κλάδου δημιούργησε νέα προβλήματα, σύμφυτα με την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας. Μια από τις κύριες και διαρκείς στοχεύσεις του Συλλόγου, από τα χρόνια του Μεσοπολέμου όταν δημιουργείται ο θεσμός της κοινωνικής ασφάλισης στη χώρας μας, υπήρξε η κατοχύρωση της περιθαλψής και των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων των μελών του, εκκινώντας από το 1929, όταν μετά από πολλές πιέσεις και προσπάθειες των δικηγορικών συλλόγων της χώρας, πρωτοστατούντος του ΔΣΑ, ιδρύθηκε το Ταμείο Συντάξεως Νομικών. Παράλληλα, με συνεχείς παραστάσεις και επαφές με την πολιτική και δικαστική εξουσία ο Σύλλογος εργάστηκε στην κατεύθυνση της βελτίωσης των συνθηκών εργασίας των δικηγόρων. Μέσα από τη σταδιακή αριθμητική διεύρυνσή του και την είσοδο νέων δικηγόρων στην επαγγελματική κοινότητα αλλά και τη γενικότερη ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος, ο Σύλλογος εμφανίζεται πιο μαχητικός, διεκδικώντας με μεγαλύτερη ένταση τα δικαιώματα των μελών του. Είναι χαρακτηριστικό, και των ίδιων των διαδρομών του δικηγορικού επαγγέλματος, ότι μόλις το 1957 οργανώνεται η πρώτη αποχή των δικηγόρων σε όλη τη χώρα από τα καθήκοντά τους, μετά από συνεννόηση του ΔΣΑ με τους υπόλοιπους δικηγορικούς συλλόγους. Οι συνεχείς προτάσεις του Συλλόγου για τη βελτίωση της απονομής της δικαιοσύνης συνδέονται με προσπάθειες για την επιστημονική ενημέρωση των μελών του, την ανάπτυξη του νομικού πολιτισμού της χώρας με πρωτοβουλίες όπως εκείνη της ίδρυσης της Βιβλιοθήκης ή της έκδοσης των νομικών περιοδικών του.

Συνοψίζοντας. Τα πρακτικά του Διοικητικού Συμβουλίου του ΔΣΑ αποτελούν ένα πολύτιμο παρατηρητήριο για την ιστορία και τη δράση του Συλλόγου. Το έργο της ψηφιοποίησης και τεκμηρίωσής τους, που συντελέστηκε στο πλαίσιο του προγράμματος που παρουσιάζουμε σήμερα, αποτελεί πολύτιμη παρακαταθήκη, διασώζει τα πολυκαιρισμένα πρακτικά και προσφέρει μια μοναδική πηγή, με όλους τους περιορισμούς που από τη φύση της έχει, παρακολούθησης εκ των έσω της ιστορίας των δικηγόρων της Αθήνας.

Προφανώς μένουν ακόμη πολλά να γίνουν για να γνωρίσουμε καλύτερα το σώμα αυτό των επαγγελματιών και επιστημόνων, ανδρών και γυναικών, που πύκνωσαν τις γραμμές του στον 20ό αιώνα. Η ψηφιοποίηση των πρακτικών και η αποδελτίωσή τους σταμάτησε το 1975, ενώ τουλάχιστον έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980 υπάρχει ένας μεγάλος όγκος αντίστοιχων χειρόγραφων. Παράλληλα η σχετικά μικρής έκτασης ψηφιοποίηση εντύπων της βιβλιοθήκης μας έδωσε τη δυνατότητα να αντιληφθούμε τον πλούτο που υπάρχει στις συλλογές της από σπάνιες και δυσπρόσιτες εκδόσεις. Η ψηφιοποίηση και ανάρτησή τους στο διαδίκτυο προσφέρει ένα μοναδικό εργαλείο σε όποιον θέλει να μελετήσει την ανάπτυξη του νομικού πολιτισμού στη χώρα μας. Πέρα από τις λιγοστές φωτογραφίες που ψηφιοποιήθηκαν υπάρχουν ακόμη πολλές φυλαγμένες σε ιδιωτικά αρχεία που θα έπρεπε να δουν το φως της δημοσιότητας, αναδεικνύοντας μορφές και σκηνές του παρελθόντος που σήμερα μοιάζουν χαμένες. Χρειαζόμαστε ακόμη τη συγκέντρωση των εγγράφων που ο ίδιος ο σύλλογος παρήγαγε στον 20ό αιώνα, έχουμε ανάγκη της ανασύστασης των σειρών των περιοδικών συνδικαλιστικών εντύπων που

κυκλοφόρησαν από διάφορες παρατάξεις εκφράζοντας τις δικές τους θέσεις για τα προβλήματα του κλάδου. Από την άλλη πλευρά η συστηματική επεξεργασία των αρχειακών σειρών που βρίσκονται στη διάθεση του συλλόγου μπορεί να μας προσφέρει μοναδικά στοιχεία. Λ.χ. η στατιστική επεξεργασία των μητρώων εγγραφής θα δημιουργούσε μια τεράστια βάση δεδομένων, η οποία θα αποσαφηνίζει την ταυτότητα των μελών του συλλόγου διαχρονικά, το φύλλο, την ταξική του προέλευση, την χωρική του τοποθέτηση. Μια τέτοια ποσοτική μελέτη θα χρειαζόταν από την άλλη πλευρά την ποιοτική ανάλυση που η προφορική ιστορία, μέσω της συλλογής των μαρτυριών των παλαιότερων σας συναδέλφων θα μπορούσε να προσφέρει σημαντικά στοιχεία για τις συνθήκες απονομής της δικαιοσύνης τα παλαιότερα χρόνια ή τις συνθήκες διαβίωσης των δικηγόρων. Οι ψηφίδες αυτές θα μας επέτρεπαν να γνωρίσουμε καλύτερα τον δικηγορικό πληθυσμό της Αθήνας να προχωρήσουμε στο δρόμο που η σημαντική μελέτη του Ευάγγελου Μαχαίρα έχει ανοίξει για την ιστορία του ΔΣΑ.

Η χρησιμότητα των πρακτικών δεν εξαντλείται στα της ιστορίας του συλλόγου. Τα πρακτικά αποτελούν μια σημαντική πηγή για τον μελετητή της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας σε γενικότερα και ειδικότερα θέματα. Λ.χ. η εκτενέστατη συζήτηση στα πρακτικά για την νομοθεσία των Νέων Χωρών, στην περίοδο της βενιζελικής κυρίως διακυβέρνησης ή η αναλυτική συζήτηση για τις μετεμφυλιακές δίκες κατασκοπίας προσφέρουν νέα και σημαντικά στοιχεία στον ερευνητή και στον ιστορικό. Παράλληλα, όμως, του δίνουν τη δυνατότητα να αναστοχαστεί συνολικά για την ιστορία του δικηγορικού σώματος στην Ελλάδα, Η συνεχής αριθμητική του αύξηση, οι μεταβολές στη φυσιγνωμία των μελών του, η διεύρυνση των δραστηριοτήτων του και η επέκτασή τους σε πολλαπλούς τομείς της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας αποτελούν στοιχεία μιας διαδρομής που εύλογα πρέπει να αντιστοιχηθεί με τις συνολικότερες διαδρομές της ελληνικής κοινωνίας, συμβάλλοντας στην κατανόηση της συγκρότησης και εξέλιξης της στον 20ό αιώνα.

Ολοκληρώνοντας τη μικρή μου παρέμβαση επιτρέψτε μου να τονίσω και πάλι το απρόσκοπτο και επωφελές της συνεργασίας και για τους δυο φορείς και να εκφράσω τις ολόθερμες ευχαριστίες μας για αυτό. Κατ' αρχάς προς τον πρώην πρόεδρο του Συλλόγου κ. Δημήτρη Παξινό που εμπνεύστηκε αυτό το πρόγραμμα και εμπιστεύτηκε τα ΑΣΚΙ για την πραγματοποίησή του αλλά και τον σημερινό πρόεδρο κ. Γιάννη Αδαμόπουλο ο οποίος αγάλιασε από την πρώτη στιγμή το εγχείρημα. Ο Γενικός Διευθυντής του ΔΣΑ κύριος Χαράλαμπος Ναούμης με διακριτικότητα έδωσε λύσεις σε όποιο πρόβλημα παρουσιάστηκε κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μας. Η κυρία Ζωή Κατσέτου με τις γνώσεις και την εμπειρία της πρόσφερε πολύτιμη βοήθεια στη νομική επεξεργασία των πρακτικών και στη δημιουργία των ευρετηρίων. Τέλος, η συνεργασία μας με την Βιβλιοθήκη. Η διευθύντρια της Βιβλιοθήκης κα Εύη Χριστοφιδάκη επόπτευσε το έργο με εξαιρετική αποτελεσματικότητα ενώ μαζί με τους συνεργάτες της την κα Ζέφη Τσομή και τον κο Θανάση Μινάρδος μας πρόσφεραν μια εξαιρετική συνεργασία, βασισμένη στην επιστημονική γνώση, στον επαγγελματισμό, στην υπευθυνότητά αλλά και στην αγάπη για τη δουλειά τους. Στοιχεία τα οποία μας εξήγησαν την υποδειγματική λειτουργία της βιβλιοθήκης του Συλλόγου, η οποία πραγματικά μας εντυπωσίασε και για την οποία νομίζω ότι όλοι πρέπει να είστε περήφανοι.

Αγαπητές φίλες και φίλοι εάν σε δύσκολες συγκυρίες όπως η σημερινή, η γνώση και η κριτική για τα όσα έχουν γίνει συνιστούν απαραίτητα στοιχεία για την αντιμετώπισή τους, τότε το πρόγραμμα που παρουσιάζουμε σήμερα αποτελεί ένα μοναδικό εργαλείο για την κατανόηση της ιστορίας του δικηγορικού σώματος. Σώμα το οποίο συνέδεσε και συνδέει άρρηκτα τις πολύπλευρες διαδρομές του με την

πολιτική και κοινωνική ιστορία της χώρας μας αποτελώντας διαχρονικά μια από τις πλέον δυναμικές και παρεμβατικές συνιστώσες της δημόσιας ζωής.